

**UNIVERSITĂȚILE CELUI DE-AL III-LEA REICH
ȘI PROPAGAREA IDEOLOGIEI NAZISTE.
CÂTEVA REFLECȚII ASUPRA STUDENȚILOR ROMÂNI AFLAȚI
LA STUDII ÎN SPAȚIUL GERMAN**

Irina Nastasă

Cluj-Napoca

Venirea la putere a lui Adolf Hitler, la 30 ianuarie 1933, a marcat nu doar o profundă schimbare în ceea ce privește viața politică a Germaniei, ci a imprimat deopotrivă semnificative prefaceri ale culturii și științei din acest spațiu. Constituindu-se ca un regim totalitar, cu o ideologie oarecum coerentă, național-socialistă și rasistă, dar mai ales de factură antisemită, guvernării celui de-al III-lea Reich au căutat să controleze eficient mai toate domeniile vieții umane, inclusiv cea personală, cât se poate de intimă. Iar chintesența acestor aspecte putea fi lesne percepută încă de pe la începutul acestui regim autoritar, când în noiembrie 1933 abilul ministru al Propagandei Publice, Joseph Goebbels, declara: „Die Revolution, die wir gemacht haben, ist eine totale. Sie hat alle Gebiete des öffentlichen Leben erfasst und von Grund auf umgestaltet. Sie hat die Beziehungen der Menschen untereinander, die Beziehungen der Menschen zum Staat und zu den Fragen des Daseins vollkommen geändert und neu geformt”¹.

Cum de la sine se înțelege, în tot acest proces de transformări profunde ale societății germane, un loc fundamental trebuia să-l ocupe învățământul, educația școlară, care într-un mod coerent și eficient era dirijat spre formarea „omului nou”, național-socialist². Pe de altă parte, regimul nazist a fost mereu extrem de sensibil în ceea ce privește raporturile cu intelectualii epocii – evident, cei „arieni” –, încercând să-i atragă de partea sa și direcționându-i totodată spre cercetarea tehnico-științifică aplicată, spre punerea în practică a năzuințelor promovate de Hitler: purificarea rasială; războiul, care urma să ducă la victoria și hegemonia

¹ Apud Lionel Richard, *Le nazisme et la culture*, Paris, Edit. François Maspero, 1978, p. 18 (o ediție recentă a apărut în 2006, la Bruxelles, Éditions Complexe). Asupra acestui aspect, vezi Heinz Schreckenbergh, *Ideologie und Alltag im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2003.

² Michael DeMichele, *The Nazi Pattern of Education in Third Reich Germany*, în „Social Studies”, Philadelphia, 62, 1971, no. 1 (extras).

poporului german; și, nu în ultimul rând, dovedirea superiorității germane atât din punct de vedere politic și militar, cât mai ales economic și științific, ceea ce ar fi generat un soi de „imperialism cultural”.

În acest context, era nevoie ca Germania să aibă nu neapărat oameni de știință și intelectuali extrem de competenți, ci în primul rând aceștia să fie fideli regimului și să rezoneze cu ideologia promovată. Iar în tot acest proces de edificare a „omului nou”, un loc fundamental a fost destinat învățământului superior, care pe de o parte forma și modela caractere în spiritul preconizat, pe de altă parte promova „știința” și doctrina național-socialistă, pregătind totodată „specialiștii”, promotorii și propovăduitorii domeniilor „de vârf” naziste.

Astfel, structurarea învățământului superior german după 1933 poate fi surprinsă prin intermediul a cel puțin patru aspecte: organizarea pe baza ‘Führerprinzip’-ului; structurarea corpului didactic prin practici de „curățare” (epurare) și recrutare politică preferențială; politizarea disciplinelor științifice prin orientarea lor către principii „populare”, „naționale”; instrumentalizarea dezvoltării și a cercetării în direcția „victoriei poporului german”³. Pornind de la aceste aspecte, politica național-socialistă în domeniul învățământului superior poate fi caracterizată, pe scurt, prin două procese fundamentale pentru educația de tip academic, și anume desființarea autonomiei universităților și a școlilor și cooptarea unui corp profesoral favorabil regimului, ambele procese având ca scop posibilitatea statului de a controla și de a instrumentaliza învățământul și știința în direcțiile dorite.

În acest context, încă din primăvara anului 1933 are loc un proces de restructurare a învățământului superior german în direcția centralizării acestuia. Astfel, deși prin adresa din 22 aprilie 1933 se prevedea ‘die Selbstergänzung der Lehrkörpers’, acest lucru se va dovedi o iluzie. Practic, începând cu vara acestui an, universitățile fiecărui Land vor începe să modifice câte ceva din prevederile regulamentelor interne (Carte), înlocuind principiul autonomiei universitare cu cel al „Führerului”. Rectorul rămânea ‘conducătorul’ instituției, dar depindea direct de ministrul de resort, ceea ce reprezenta deja o dependență politică. Iar „coordonatorul”, cel ce răspundea de activitatea docenților și a studenților, era numit direct de ministru. Decanul continuă să fie cel care gestionează destinul unei facultăți, însă nu mai trece printr-un proces electiv, ci este numit în funcție la propunerea rectorului, existând așadar și în acest caz o puternică dependență de factorul politic⁴.

Pe lângă organizarea internă propriu-zisă a universităților, schimbările au fost vizibile și în ceea ce privește viața extra-academică, în sensul adoptării riturilor și ritualurilor național-socialiste, începând cu „salutul german” la începerea fiecărei

³ Pentru un cadru mai larg: *Die deutsche Universität im Dritten Reich*, München, Piper Verlag, 1966; Klaus Hildebrand, *Universitäten im 'Dritten Reich'. Eine historische Betrachtung*, în „Zwischen Wissenschaft und Politik”, Stuttgart, 2001, p. 194-202.

⁴ Peter Lundgreen, *Hochschulpolitik und Wissenschaft im Dritten Reich*, în vol. *Wissenschaft im Dritten Reich*, hrsg. Peter Lundgreen, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1985, p. 10.

ore de curs („Sieg Heil”) și până la puternica propagandă care se făcea în universități pentru NSDAP și asociațiile studențești, uniunile, oficiile nou înființate etc. Cu alte cuvinte, s-a perpetuat mai vechiul spirit asociaționist (corporatist) studențesc, ce oferise până atunci un fel de „educație ascunsă”, scoasă în anii celui de-al III-lea Reich deja la lumină, manifestându-se mai puțin «exclusivist», ca până atunci⁵, însă mult mai autoritarist și naționalist, de fapt antisemitismul și ideea superiorității rasiale acționând acum la lumina zilei⁶.

Totodată, nu putem omite maniera în care noua administrație a celui de-al III-lea Reich privea știința, atitudine ce s-a putut impune tocmai datorită noilor Carte universitare și a principiilor pe baza cărora funcționau instituțiile de învățământ superior după 1933. Sintetizând, această politică era susținută printr-o dublă strategie, care avea ca scop să întărească legăturile dintre corpul profesoral și adepții național-socialismului: pe de o parte prin excluderea profesorilor „nedoriți” datorită rasei, opiniilor politice sau științifice, pe de alta prin cooptarea de profesori, docenți și asistenți pe criteriul simpatiilor politice sau chiar al apartenenței lor la NSDAP⁷. Și poate nu lipsit de semnificație este faptul că epurările din cadrul instituțiilor de învățământ superior din Germania s-au făcut prin intermediul măsurilor de boicotare a cursurilor universitarilor „indezirabili” de către studenții național-socialiști, a căror Uniune ajunsese să aibă încă înainte de 1933 majoritatea în universitățile germane⁸.

La 7 aprilie 1933 a fost adoptată *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*, cunoscută uzual ca Legea Funcționarilor, care oferea astfel un cadru legal procesului de „purificare” a structurilor de stat, prin îndepărtarea celor care nu au „ascendență ariană”. Astfel, articolele 2-6 prevedeau să fie eliminați: acei funcționari a căror numire în post se datora opțiunii lor comuniste sau republicane; funcționarii cu origine ne-ariană; funcționarii care, datorită atitudinii lor politice anterioare, nu ofereau certitudinea că vor fi, în orice clipă și necondiționat, de partea statului național-socialist; fără a necesita vreo motivație,

⁵ Konrad H. Jarausch, *Students, society, and politics in imperial Germany. The rise of academic illiberalism*, Princeton, Princeton University Press, 1982.

⁶ Geoffrey J. Giles, *The rise of the national socialist students' association and the failure of political education in the Third Reich*, în vol. *The Shaping of the Nazi state*, ed. Peter D. Stachura, London, Croom Helm, 1978, p.160-185; *Universitäten und Studenten im Dritten Reich*, Hg. Joachim Scholtyseck und Christoph Studt, Berlin, Münster, LIT Verlag, 2008.

⁷ Vezi, de exemplu, Michael Buddrus, Sigrid Fritzlar, *Die Professoren der Universität Rostock im Dritten Reich. Ein biographisches Lexikon*, München, Saur Verlag, 2007.

⁸ R. Schottländer, *Antisemitische Hochschulpolitik. Zur Lage an der Technischen Hochschule Berlin 1933/34*, în vol. R. Rürup, *Wissenschaft und Gesellschaft. Beiträge zur Geschichte der Technischen Universität Berlin 1879-1979*, Berlin, 1979, p. 447. Pentru cadrul general, vezi Gregory Paul Wegner, *Anti-semitism and schooling under the Third Reich*, New York, London, Routledge Falmer, 2002.

orice angajat al statului putea fi mutat în altă funcție sau îndepărtat din post, pretextul fiind „Vereinfachung der Verwaltung”⁹.

Această lege ar fi trebuit să servească în primul rând la așa-zisa „purificare” politică a aparatului de stat, însă ea a fost aplicată și în cazul corpului universitar (profesori, docenți și asistenți), care până atunci nu fusese încadrat în categoria funcționarilor. Au fost astfel afectați 313 profesori ordinari și 109 extraordinari, 75 profesori onorifici, 322 docenți privați, 42 lectori, 232 asistenți și 133 angajați ai institutelor științifice¹⁰. Aceste cifre reprezintă astfel una dintre dimensiunile cantitative în ceea ce privește pierderile pe care le-au suferit știința și cultura germană în timpul celui de-al Treilea Reich (15%), în spatele cuantumurilor indicate stând o lungă listă de personalități importante, unele cunoscute în întreaga lume. Alte surse indică însă cifre mult mai ridicate decât acestea menționate mai sus¹¹.

Evident, nu insistăm aici asupra faptului că în acest context au fost excluși din rândurile corpului didactic universitar absolut toți cei cu origine ne-ariană sau care se căsătoriseră cu cineva inclus în această categorie¹². Totodată, pe lângă cei cu „probleme” rasiale, s-au luat măsuri drastice de excludere de la catedrele universitare a celor care nu se conformau principiilor regimului nazist, printre aceștia putând să enumerăm personalități ale culturii universale, cum ar fi Heinrich și Thomas Mann, Alfred Döblin, Richarda Huch, Franz Werfel, Georg Kaiser, ca să-i enumerăm doar pe cei din domeniul literaturii. De altfel, cea mai sugestivă acțiune publică în acest sens a fost celebrul „rug al cărților” din noaptea de 10 mai 1933, când în timpul unei manifestații a studenților din Berlin au fost arse peste 20.000 de volume aparținând „decadenților”, adică autorilor evrei sau celor cu atitudini fățiș anti-naziste. Acțiuni similare au avut loc în 34 de centre universitare germane, cerându-se anihilarea „spiritului” evreiesc din tot ceea ce însemna cultura acestei țări¹³.

⁹ *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums v. 7. April 1933* (RG Bl. 1 S.175), Mit d. Ausführungsbestimmungen u. d. einschlägigen Ruhegehaltvorschriften d. Reichs u. Preussens, Textausg. mit Verweisgn u. Sachreg, Berlin, Vahlen Verlag, 1933.

¹⁰ Peter Lundgreen, *op. cit.*, p.12

¹¹ Alte surse menționează un număr de 1268 docenți excluși din sistemul de învățământ în toată această perioadă, numai numărul „academicilor” emigrați în Statele Unite ridicându-se la 1090. Cf. Thomas Stamm, *Zwischen Staat und Selbstverwaltung. Die deutsche Forschung im Wiederaufbau. 1945-1965*, Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1981, p. 38.

¹² Asupra acestei problematice, vezi Uwe Dietrich Adam, *Judenpolitik im Dritten Reich*, Düsseldorf, Droste Verlag, 1972; *Hochschule und Wissenschaft im Dritten Reich*, hrsg. Jörg Tröger, Frankfurt am Main, Capus Verlag, 1984. Extrem de utilă este și foarte recenta lucrare *Nationalsozialismus und Geschlecht. Zur Politisierung und Ästhetisierung von Körper, „Rasse” und Sexualität im „Dritten Reich” und nach 1945*, hrsg. Elke Frietsch, Christina Herkommer, Bielefeld, Transcript, 2008.

¹³ *10. Mai 1933. Bucherverbrennung in Deutschland und die Folgen*, Hrsg. Ulrich Walberer, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch, 1983. Un mare număr de articole de presă și documente arhivistice produse de studenții național-socialiști germani în vol. *Die Bucherverbrennung. 10. Mai 1933*, Hrsg. Gerhard Sauder, Frankfurt am Main, Berlin, Wien, Ullstein Verlag, 1985.

Cât privește știința, teoreticianul concepției național-socialiste asupra acesteia a fost Ernst Krieck (printre altele, editor al revistei lunare „Volk im Werden”, organ de presă al studențimii din Reich și al uniunii docenților național-socialiști). El considera că fiecare știință și instituțiile de învățământ superior ce o ilustrau trebuie să reprezinte punctul de vedere național-politic, că știința național-socialistă trebuie să ofere în general valori de tip „nou”, pentru că vechile semnificații umaniste nu mai erau valabile. Ceea ce astăzi poate ne apare ca amuzant, este așa-zisa „naționalizare” a științei, care ar trebui să fie universală. Astfel, după 1933, în curricula educațională se găseau obiecte de studiu precum „fizica germană”, „matematica germană” ș.a.m.d. Totuși, pe lângă această „naționalizare”, direcția principală a științei germane era una cât se poate de practică, în fond continuatoare a utilitarismului de la finele veacului XIX: se urmărea atingerea unor scopuri politice, culturale și economice, în principal legate de plănuitul război mondial¹⁴.

Datorită obsesiilor regimului, criteriile de admitere în învățământul superior au devenit foarte restrictive începând cu primăvara anului 1933, mai ales în ceea ce privește femeile și evreii, ceea ce a dus la scăderea drastică a numărului studenților. Astfel, în intervalul de până în 1938, numărul acestora a ajuns până la jumătate din câți fuseseră, de pildă, în anul academic 1927/8¹⁵. Acest lucru este profund vizibil și în cazul studenților străini, aici motivațiile fiind și mai complexe, și anume felul în care era perceput regimul național-socialist din afară, pe de o parte, iar pe de alta politica statului nazist față de acceptarea contingentelor de tineri din afara spațiului german. În ce privește primul aspect, nu se poate spune totuși că autoritățile celui de-al III-lea Reich nu s-au străduit pentru îmbunătățirea imaginii universităților, inclusiv printr-o publicitate masivă a acestora în afara granițelor.

Astfel, chiar mai mult decât pe transformarea științei și învățământului în spirit național-socialist, s-a pus accentul pe instrumentalizarea acestora pentru a se obține rezultate foarte palpabile. Iar domeniile în care s-a făcut simțită cel mai tare influența regimului au fost tehnica și științele naturii, instrumentalizate – după cum deja am amintit – în direcția atingerii unor obiective economice și militare.

Spre deosebire de concepția generală conform căreia știința a evoluat foarte mult în timpul celui de-al III-lea Reich, trebuie totuși remarcat că, dimpotrivă, concentrarea doar pe anumite domenii ale cunoașterii fundamentale și ale aplicațiilor tehnice a afectat cercetarea și dezvoltarea de ansamblu. Ca să nu mai vorbim de numărul mare de oameni de știință, extrem de valoroși, care nu au putut profesa deoarece nu corespundeau exigențelor regimului, sau de cei care, în loc

¹⁴ Vezi Gerhard Müller, *Ernst Krieck und die nationalsozialistische Wissenschaftsreform*, Weinheim, Basel, Beltz Verlag, 1978; Helmut Wojtun, *Die politische Pädagogik von Ernst Krieck und ihre Würdigung durch die westdeutsche Pädagogik*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, P. Lang Verlag, 2000; *Erziehungswissenschaft und Pädagogik in Frankfurt. Eine Geschichte in Portraits. Materialien zu Pädagogik, Rassismus und Antisemitismus: Ernst Krieck*, Hrsg. Benjamin Ortmeier, Frankfurt am Main, Johann-Wolfgang-Goethe-Universität, 2004.

¹⁵ Th. Stamm, *op. cit.*, p. 38.

să-și folosească priceperea și capacitățile pentru progresul științei, erau obligați să se ocupe cu „traducerea” lucrărilor deja existente în limbaj național-socialist.

În acest context, Germania a pierdut o cohortă întreagă de prețioși intelectuali și oameni de știință, care au optat să plece în exil. Astfel, spre exemplu, emigrarea întregului Institut pentru Cercetări Sociale din Frankfurt la New York a marcat practic emigrarea unei întregi direcții de cercetare. Sau regresul din domeniul neurologiei, care făcuse atâtea progrese în Germania pre-nazistă tocmai datorită savanților evrei¹⁶. Iată de ce, în fapt, progresul extraordinar al științei, proclamat de regimul nazist, era doar o chestiune de propagandă, în vreme ce realitatea era cu totul alta. În 1932, bunăoară, în domeniul chimiei s-a înregistrat un număr dublu de patente față de oricare din anii perioadei 1933-1937¹⁷. De aceea, se pune tot mai serios întrebarea – care nu va putea primi un răspuns satisfăcător și articulat decât pe temeiul unor ample analize viitoare – dacă se poate vorbi în aceste condiții despre existența unei veritabile „științe” în cel de-al III-lea Reich sau a fost vorba doar de o „pseudoștiință”, una profund denaturată și supralicitată în intervalul respectiv ca efect al propagandei. Și, nu în ultimul rând, în ce măsură toate aceste influențe ideologice s-au aplicat sau au afectat într-adevăr caracterul științei ori au rămas doar la un nivel teoretic¹⁸.

Trebuie însă menționat și faptul că, în ciuda acestor măsuri de manipulare a învățământului, culturii și științei, mediul universitar și cel intelectual au generat și cea mai semnificativă rezistență împotriva regimului, chiar dacă de cele mai multe ori pasivă, mai puțin scoasă la lumina zilei. Așa se explică faptul că universitățile, deși recunoșteau regimul și vorbeau deschis în favoarea ideologiei național-socialiste, făceau evidente încercări de a-și păstra autonomia și de a se concentra asupra valorilor culturale, intelectuale, mai mult decât asupra celor ideologice. Iar în acest sens au fost ajutați și de faptul că partidul era mult prea concentrat asupra înlăturării opoziției politice decât a celei din mediul intelectual, iar în cadrul acestuia erau interesați mai degrabă în epurarea elementelor evreiești. Spre exemplu, marele fizician Max Plank, care a condus „Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft” până în 1936, s-a manifestat în tot acest timp împotriva „purificării politice” din interiorul universităților, mai ales împotriva îndepărtării oamenilor de știință și de cultură evrei.

Așadar, regimul nazist s-a autodefiniț încă de la început, și a și fost luat ca atare, nu doar ca o schimbare politică, ci și ca una culturală și științifică, cu atât

¹⁶ Cf. J. Peiffer, *Zur Neurologie im Dritten Reich und ihren Nachwirkungen*, în „Der Nervenarzt”, Bd. 69, 1998, p. 728-733.

¹⁷ Th. Stamm, *op. cit.*, p. 38.

¹⁸ Vezi, de pildă mai nou, Ernst Klee, *Deutsche Medizin im Dritten Reich. Karrieren vor und nach 1945*, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 2001; *Medizin im „Dritten Reich”. Humanexperimente, „Euthanasie” und die Debatten der Gegenwart*, hrsg. Ralf Forsbach, Münster, LIT Verlag, 2006; Anna-Maria Bianchini, *Biologistische Anthropologie und ihre Auswirkung auf die Pädagogik mit Berücksichtigung der nationalsozialistischen Pädagogik und Ernst Krieck*, Wien, Universität Wien (Dipl.-Arb., Fakultät für Philosophie und Bildungswissenschaft), 2007.

mai mult cu cât ideologia era atât de importantă. În ceea ce privește sistemul de învățământ superior, acest lucru a fost capacitat printr-un Apel, *Ruf an die Gebildeten der Welt*, din 11 noiembrie 1933. Prin acesta, profesorii din universitățile și școlile germane cereau tuturor intelectualilor să recunoască și să susțină principiile promovate de regimul lui Hitler pentru națiunea germană, și anume libertate, dreptate și pace, așa cum probabil, spuneau ei, fiecare dorește pentru propriul lui popor. De asemenea, ei promovau prin acest document dezvoltarea spirituală neîngrădită a popoarelor și libertatea culturală¹⁹. Tocmai acest apel la dreptul la libertate culturală era menit, probabil, să contracareze îngrijorările țărilor europene, și mai ales ale elitei acestora, în ceea ce privește regimul instaurat în Germania după 30 ianuarie 1933.

Hitler însuși promova în discursurile sale principii demagogice, precum respectul pentru cultura și valorile celorlalte popoare: „în timp ce acordăm dragoste și încredere nemărginită propriului nostru popor, noi respectăm cu aceeași convingere și drepturile naționale ale altor popoare și vrem din tot sufletul să trăim cu ele în pace și prietenie. Noi nici măcar nu cunoaștem conceptul de germanizare”²⁰, deși politica dusă de el s-a dovedit a fi tocmai opusă acestor afirmații, de impunere a superiorității germane și de nimicire, nu doar culturală, ci sub toate aspectele, a populației considerate de rasă „inferioară”.

Metafora cea mai des folosită era „renașterea poporului”, iar ceea ce se învăța în instituțiile de învățământ superior și producțiile culturale de după 1933 trebuiau să fie în perfectă concordanță cu ideologia național-socialistă și să reprezinte „noul spirit german”. Astfel, de multe ori programul teoretic al unei științe sau curricula unui anumit obiect de studiu corespundeau perfect cu „axiomele” revoluției național-socialiste, și anume lupta împotriva „spiritului occidental” și orientarea către „spiritul național”. Se punea foarte puternic accentul pe diferențele dintre acest „spirit german” și spiritul ne-german, nu doar din punct de vedere cultural, ci și social, economic și politic, iar scopul era ca poporul german să conștientizeze cât de diferit și de excepțional era destinul său și care erau obligațiile istorice – expansioniste – pe care trebuia să le satisfacă²¹.

Iar în contextul umilințelor pe care le suferiseră germanii ca urmare a primului război mondial, nu este de mirare că acest mod de a privi lucrurile i-a înflăcărat pe conaționalii lui Hitler: le-a redat încrederea în ei înșiși și în destinul lor ca popor. Acest destin, de impunere a superiorității germane și de ocupare a spațiului vital, era privit, în scop de legitimare, ca o continuare a istoriei germane, încă din evul mediu. Se vorbește astăzi despre existența unei continuități sau a unei discontinuități în istoria Germaniei în ceea ce privește impunerea regimului

¹⁹ Peter Lundgreen, *op. cit.*, p. 17.

²⁰ Discursul lui Adolf Hitler din 17 mai 1933, în Oskar Wittstock, *Die überstaatliche Volksgemeinschaft*, în „Klingsor”, noiembrie 1935, p. 435-443.

²¹ Heinz Schreckenberger, *Ideologie und Alltag im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, P. Lang Verlag, 2003.

național-socialist; el însuși se autodefinia ca fiind o continuare a istoriei de cucerire a germanilor, care fusese stopată pe nedrept vreme de multe secole. Iar politica din perioada wilhelmiană nu făcea decât să întărească această concepție. Iată cum se făcă că studiul istoriei (dar și al literaturii ori filosofiei) în cel de-al III-lea Reich, spre exemplu, a devenit o materie importantă și puternic ideologizată²². Istoria venea astfel să legitimize regimul lui Hitler și politica expansionistă a celui de-al III-lea Reich. Dar și sociologia a fost în mod semnificativ marcată de schimbare: aceasta nu mai trebuia să pună accentul pe societate și pe clasele sociale, ci pe națiune în totalitatea ei și pe evoluția acesteia în spiritul național-socialist²³. De altfel, aflat în trecere pe la Universitatea din Leipzig în toamna lui 1936, Petru Comarnescu avea să constate că „estetica și etica aproape că nu există, iar sociologia a devenit politică”²⁴.

Studiul germanisticii a fost de asemenea îndreptat în direcția înnoirii spiritului acestei națiuni, iar în domeniul artei reprezentările se bazau pe caracteristici biologice specifice rasei ariene, antisemitismul fiind și aici foarte evident. În domeniul arhitecturii, construcțiile trebuiau să fie solide și impozante, constituind de asemenea un simbol al poporului german și sugerând caracteristicile acestuia etc.

Iar o disciplină care abia acum începe să ia amploare este eugenia, în direcția supravvalorificării rasei nordice în detrimentul celorlalte, dar și a dezvoltării genetice în direcția purificării rasei. Și în acest domeniu, evident, antisemitismul joacă un rol foarte important, măsurile luate pentru această purificare fiind nu doar de natură științifică. Eugenia a avut astfel un rol atât instrumental, cât și legitimator în încercarea de realizare a „purificării rasiale” în cel de-al III-lea Reich.

Așa cum a rezultat succint din cele de mai sus, regimul național-socialist a determinat schimbări majore nu doar în domeniul politic, ci în toate compartimentele vieții umane, cu atât mai mult în cele care influențau profund conștiința umană: domeniile culturii, al educației și al științei. Pe lângă motivațiile oarecum imediate, practice, de atingere a obiectivelor regimului, existau și rațiuni în ce privește expansiunea culturală și mai ales ideologică. Iar acest din urmă aspect s-a realizat pe mai multe filiere: prin intermediul minorităților germane aflate în diversele colțuri ale lumii, prin susținerea financiară și morală a

²² Sander Gilman, *NS-Literaturtheorie. Eine Dokumentation zur deutschen Literaturbetrachtung zwischen 1933 und 1945*, mit einem umfassenden Forschungsbericht der Entwicklung der Germanistik im Dritten Reich, Frankfurt am Main, Athenäum Verlag, 1971; *Literatur im Dritten Reich. Dokumente und Texte*, hrsg. Sebastian Graeb-Könneker, Stuttgart, Reclam Verlag, 2001; Christian Tilitzki, *Die deutsche Universitätsphilosophie in der Weimarer Republik und im Dritten Reich*, Berlin, Akademie Verlag, 2002; *Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich, 1933-1945*, Hrsg. Frank-Rutger Hausmann, München, Oldenbourg Verlag, 2002.

²³ Carsten Klingemann, *Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.

²⁴ *Scrisori către Camil Petrescu*, I, ed. Florica Ichim, București, Edit. Minerva, 1981, p. 136.

organizațiilor de extremă dreaptă, prin schimburi culturale și academice cu alte țări etc. Însă un rol important în acest proces l-a constituit publicul studentesc din străinătate aflat la studii în Germania nazistă.

După primul război mondial, două au fost instituțiile care se ocupau cu aceștia: *Auswärtiges Amt* sau AA, care recruta studenții străini, și *Reichsministerium des Innern* sau RMdI, care se ocupa cu organizarea și controlarea lor. Anterior, nu s-ar putea spune că Germania a avut o politică coerentă în ceea ce privește atragerea studenților străini, deși universitățile prusace le-au concurat îndeaproape pe cele franceze, în contextual a ceea ce a fost denumit „imperialismul cultural” de până la izbucnirea primei conflagrații mondiale²⁵, dar și prin inovațiile instituționale și pedagogice, ce au devenit relativ repede modele pentru reorganizarea tuturor universităților europene încă de la finele veacului XIX²⁶.

Dacă la începutul anilor '20 s-au luat chiar măsuri de limitare a numărului studenților străini în universitățile germane, prin mărirea taxelor, de pe la mijlocul deceniului al treilea statul german a realizat cât de importanți sunt aceștia în cadrul politicii culturale germane, facilitând accesul lor în instituțiile de învățământ superior. Tocmai în acest scop a fost înființat, în 1930, DAAD (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*), care avea ca scop să promoveze diversitatea culturală, schimburile academice, acordând burse și asistență socială studenților străini.

Perioada de după instalarea la putere a lui Adolf Hitler s-a caracterizat însă printr-o scădere drastică a numărului studenților străini în universitățile germane, în intervalul unui an academic (1933/34) cuantumul acestora scăzând cu peste 50%. Acest lucru s-a datorat atât efectelor crizei economice, cât mai ales politicii izolaționiste a statelor europene, precum și politicii antisemite promovate de regimul nazist (în contextul în care studenții evrei reprezentau aproximativ 1/5 din numărul studenților străini) și faptului că regimul era asociat cu violența politică²⁷. Însă acest declin a avut ca rezultat intensificarea măsurilor în direcția creșterii numărului de studenți străini, de care regimul național-socialist dorea să se folosească în scopul exportului de ideologie și al propagandei.

Astfel, criteriile de admitere au devenit mai puțin stricte, au fost reduse taxele școlare și de întreținere, iar în gestionarea studenților străini s-au implicat și instituții precum *Reichsministerium für Propaganda* și *Reichserziehungsministerium*.

²⁵ Lewis S. Pyenson, *Cultural Imperialism and Exact Sciences. German Expansion Overseas, 1900-1930*, New York, Peter Lang, 1985; Victor Karady, *La République des Lettres des temps modernes. L'internationalisation des marchés universitaires occidentaux avant la Grande Guerre*, în „Actes de la Recherche en Sciences Sociales”, nr. 121-122, 1998, p. 92-103; Christophe Charle, *La Crise des sociétés impériales. Allemagne, France, Grande-Bretagne, 1900-1940. Essai d'histoire sociale comparée*, Paris, Edit. Seuil, 2001, p.15-28.

²⁶ Konrad H. Jarausch, *Students, Society and Politics in Imperial Germany. The Rise of Academic Liberalism*, Princeton, Princeton University Press, 1982.

²⁷ Michael Gruttner, *Studenten im Dritten Reich*, Paderborn, Ferdinand Schöningh Verlag, 1995, p. 108-109.

Bineînțeles, existența atâtor instituții care să se ocupe de acest aspect al vieții universitare a dus, inevitabil, la conflicte între ele, dar și în interiorul lor, ceea ce a avut ca efect lipsa unei politici coerente a statului național-socialist față de acești studenți. Oricum, toate aceste măsuri nu au avut efectele scontate, numărul studenților străini rămânând redus pe toată perioada celui de-al III-lea Reich în comparație cu perioadele anterioare.

Însă toți acești studenți străini nu au rămas imuni la încercările de ideologizare și la exemplul pe care îl dădea Germania nazistă. Aceasta ducea de altfel o campanie susținută de propagandă în rândul lor, atât prin intermediul felului în care se studiau disciplinele, cât și prin conferințe, întâlniri între studenții germani și cei străini etc. Iar tinerii nu erau doar ținte ale propagandei, ci și mijloace ale ei. În toamna lui 1933, de exemplu, ca urmare a îngrijorării pe care o manifestau țările europene în legătură cu regimul aflat la putere în Germania, DAAD, Ministerul Educației și universitățile le-au cerut studenților străini să trimită părinților și prietenilor de acasă scrisori prin care să-i informeze pe aceștia că lucrurile decurg firesc în Germania și că ei sunt în siguranță²⁸.

Pe lângă propaganda destinată lor, simplul fapt că trăiau în acea Germanie infestată de ideile național-socialiste prin toate mijloacele posibile nu putea să nu-i influențeze. Iar unii, mai ales din rândul minorităților germane din Europa de Est, chiar s-au stabilit aici, răspunzând nevoii acute a Germaniei de oameni competenți în anumite domenii, iar mai apoi chiar ca luptători în marea conflagrație²⁹.

Însă dincolo de numărul scăzut al studenților străini, nu putem să nu avem în vedere efectele pe care le-au avut asupra lor frecventarea și audierea cursurilor în universitățile celui de-al III-lea Reich, cu atât mai mult cu cât am prezentat mai sus câte eforturi făcea regimul nazist pentru ca sistemul său de învățământ superior să impună ideologia și valorile național-socialiste.

O întrebare la care cu greu s-ar putea da un răspuns în stadiul actual al cercetărilor, dar care merită a fi luată în discuție este dacă unii studenți alegeau ca loc de studiu școlile și universitățile Germaniei naziste deoarece rezonau cu ideologia, sau ajungeau adepți ai acesteia tocmai datorită prezenței lor aici și datorită propagandei făcute de regim? Un lucru este însă cert: modelul german din această perioadă a avut un impact semnificativ asupra multor studenți străini aflați la studii aici în anii celui de-al III-lea Reich.

În ce ne privește, dorim să exemplificăm printr-un caz mai bine cunoscut, deși cel în cauză a evitat frecvent să vorbească despre acest aspect în decursul vieții sale, petrecută până la trecerea la cele veșnice în capitala ... Franței. Este vorba de Emil Cioran, unul dintre profunzii și originalii noștri gânditori din veacul trecut,

²⁸ Béla Bodó, *Foreign Students in Nazi Germany*, în „East European Quarterly”, XXXVII, 2003, nr.1, p. 21.

²⁹ Johann Adam Stupp, *Deutsche Autoren aus Rumänien in Hitlerdeutschland*, în vol. *Deutsche Literatur in Rumänien und das Dritte Reich*, Hrsg. Michael Markels, Peter Motzan, München, IKGS Verlag, 2003, p. 73.

care s-a afirmat însă mai ales în limba lui Voltaire. Dacă înainte de 1933 se declara apolitic, susținând chiar că cei care se ocupau cu politica o făceau datorită unei lipse de spirit și de sensibilitate³⁰, atitudinea i se schimbă radical din toamna anului când pleacă să studieze la Berlin ca bursier al Fundației „Alexander von Humboldt”. Astfel, nu după mult timp, în 1936, ajunsese să afirme că nu poate să înțeleagă „cum nu mor de plictiseală aici, la noi, acei oameni care n-au în niciun grad o pasiune politică”³¹.

Și nu poate fi de mirare o asemenea schimbare de atitudine, de vreme ce la doar câteva săptămâni de la sosirea în Germania, Emil Cioran își manifesta vădit simpatia pentru regimul național-socialist în articolele sale trimise în România: „hitlerismul a fost un destin pentru Germania”³², concluziona parcă tânărul studios, iar „dacă îmi place ceva la hitlerism, este cultul iraționalului, exaltarea vitalității ca atare, expansiunea virilă de forțe, fără spirit critic, fără reserve și fără control”³³.

În iulie 1934, pe când la redacția publicației „Vremea” din București se aștepta de la colaboratorul aflat în Germania un articol în legătură cu ziua de 30 iunie, în care la München și Berlin au fost asasinați unii dintre colaboratorii apropiați ai lui Hitler, Cioran trimite articolul *Impresii din München. Hitler în conștiința germană*, în care își manifesta din nou admirația pentru acesta și chiar găsea justificări pentru crimele comise din ordinul Führer-ului și pentru teroarea impusă în Germania: „Nu există om politic în lumea de astăzi – scria tânărul român aflat la studii în capitala Germaniei – care să-mi inspire o simpatie și o admirație mai mare decât Hitler”; și continua: „Se spune: nimeni n-are dreptul să ia viața altuia, nimeni n-are dreptul să verse sânge, nimeni nu poate dispune de viața altuia! Omul este o valoare în sine etc. etc... Dar voi întreba pe oricine: ce a pierdut omenirea dacă s-a luat viața câtorva imbecili? [...] Ar fi o crimă să omori pe un Richard Strauss, pe un Fürtwaengler, pe un Klages, dar nu mi se pare o crimă în a distruge existența câtorva indivizi în care dorința de putere nu-și putea găsi nicio satisfacere”; „A lua viața unor astfel de oameni, a vărsa sângele unor astfel de bestii este o datorie”. Iar „pentru triumful unei mișcări, pentru care el și-a ruinat viața, un dictator are dreptul să trimită la moarte câteva ființe cari împiedicau ascensiunea unei mișcări în numele unor rațiuni pur subiective”. Și conchide: „național-socialismului, pentru a fi o mișcare serioasă, îi lipsea sângele”³⁴. Aceștia sunt termenii în care reușise Emil Cioran să se metamorfozeze în doar un semestru de studii la Berlin, deși nu putem spune că nu existase un substrat de îndoctrinare extremistă încă din România, grație nu doar colegialității și prieteniei cu Haig Acterian ori Mircea Eliade, ci și influenței mentorului preferat al generației sale, Nae Ionescu, conferențiarul de la Universitatea din București.

³⁰ Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau Schimbarea la față a României*, București, Edit. Institutului Cultural Român, 2004, p. 6-10.

³¹ Em. Cioran, *Conștiința politică a studențimii*, în „Vremea”, IX, nr. 463, 15 noiembrie 1936.

³² Idem, *Aspecte germane*, în rev. cit., VI, nr. 314, 19 nov 1933.

³³ Idem, *Germania și Franța sau iluzia păcii*, în rev. cit., VI, nr. 318, Crăciun 1933.

³⁴ Idem, *Scrisori din Germania. Revolta sătuilor*, în rev. cit., VII, nr. 349, 5 august 1934.

Poate că i s-ar putea afla și scuze viitorului ilustru scriitor, dacă se ia în seamă situația politică din România acelor ani, situație de care Cioran era profund dezamăgit. Iată de ce el considera că este nevoie de un regim asemănător celui din Reich, de o dictatură care să impună anumite măsuri pentru redresarea economică și morală, deoarece, considera el, poporul român nu este capabil de unul singur, prin democrație, să-și asume un rol important în lume și în istorie: „Când văd pe străzile Berlinului marșurile tinerimii hitleriste, îmbrăcată în uniformă, cu baionetă și cu steaguri, într-o alură solemnă și în același timp agresivă, de parcă mâine ar începe războiul, când văd acești tineri începând de la cinci ani înregimentați și integrați total într-un partid politic – nu îmi pot stăpâni un fior de revoltă și de scârbă, gândindu-mă la prăpastia ce separă tinerețea germană de tinerețea română, abandonată unei ordini sterile, distrusă și batjocorită de oficialități înseși”³⁵. „Din parte-mi – afirma Cioran într-un alt loc –, numai un regim de dictatură mă mai poate încălzi. Oamenii nu merită libertatea. Și mă gândesc cu melancolie că oameni ca tine și ca alții se cheltuiesc inutil în apologia unei democrații care în România nu văd la ce ar mai putea duce”³⁶.

Iar cazul înfățișat mai sus are doar putere de exemplu, deoarece motivațiile pentru care ideologia național-socialistă a avut rezonanță asupra unui număr mare de studenți și intelectuali, chiar și ne-germani, sunt mult prea complexe pentru a putea fi surprinse în textul de față. În fond, cele dezvoltate de noi până aici n-au decât menirea de a evidenția importanța unei atari tematici, de a stimula în direcția recuperării prosopografice a tuturor studenților din spațiul românesc (indiferent de etnie) care au fost prezenți în instituțiile de învățământ superior din cel de-al III-lea Reich. Pentru că asemenea lui Cioran, în acei ani au trecut prin Germania mulți alții, care n-au rămas nici ei insensibili la propaganda nazistă (Iosif Antochi, Pavel Băbălean, Ernest Bernea, Mircea Dimitriu, Dumitru Dumitrescu, Dionisie Ghermani, Ion Popescu-Zeletin, Călin Popovici, Petru Spacu, Gavril Toma și mulți alții).

În fond, războiul mondial, modificările teritoriale care i-au urmat și implicațiile acestora, criza democrației în mai toate statele europene, dar și mirajul pe care îl crea un regim care părea atât de bine organizat (deși realitatea era cu totul alta dacă ne gândim la luptele pentru putere din interiorul Reichului și la faptul că instituțiile reușeau să coordoneze cu greu viața politică, socială și culturală) și care reușea să-i motiveze pe germani sunt doar câteva din aspectele ce ar putea să potențeze interesul pentru o asemenea tematică.

³⁵ Idem, *Despre o altă Românie*, „Vremea”, VIII, nr. 376, 17 februarie 1935.

³⁶ Este vorba de scrisoarea către Nicolae Tatu din 1 decembrie 1933, în *Scrisori către cei de-acasă*, text stabilit de G. Liiceanu și Th. Enescu, traduceri din franceză de Tania Radu, ediție, note și indici de Dan C. Mihăilescu, București, Edit. Humanitas, 1995, p. 313.

The Universities of the Third Reich and the Propaganda of Nazi Ideology. Some reflections about the Romanian students in the German Space

Abstract

The totalitarian regime that came to lead in Germany in 1933 tried to control not only the politics but all the domains of the human life, including the personal ones. The changes that took place in the German society on this occasion also influenced education, that was led towards the creation of a national-socialist “new man”. At the same time, the science was meant to serve Hitler’s goals: racist purification, war and the declaration of German superiority, not only political and military but also economical and scientific. The Third Reich’s educational system can be summarized as such: “Führerprinzip”-based organization, the extinction of the educational staff and the politization of the scientific subjects.

An important role for the cultural and ideological expansion of the national-socialist regime was played by the foreign students there. They represented both targets and means of the propaganda. Thus, although their number was dramatically reduced after 1933, they spread the national-socialist ideology in a very effective way.

Such an example is Emil Cioran who, although a declared non-political before 1933, once he went to study in Germany in 1933, he got closer to the national-socialist regime, sending back home articles that spoke extremely positive about it. Anyway, it is difficult to say whether this came from the regime’s successful propaganda policy or from the philosopher’s own disappointments regarding the Romanian situation. What is certain is that many Romanian cultured people who studied in the Third Reich were not deaf to Nazi propaganda: Iosif Antochi, Pavel Băbălean, Ernest Bernea, Mircea Dimitriu, Dumitru Dumitrescu, Dionisie Ghermani, Ion Popescu-Zeletin, Călin Popovici, Petru Spacu, Gavril Toma and many others.

